

ТЭМА ВАЙНЫ Ў БЕЛАРУСКА-НЯМЕЦКІМ ДЫЯЛОГУ (ДРУГАЯ ПАЛОВА XX ст.)

Канцэпт вайны разумеецца як адкрыццё і інтэрпрэтацыя сэнсаў вайны дзеячамі навукі і мастацтва, а таксама ўсімі носьбітамі пэўнай культуры. Вайна – гэта ўсё ўзрастаючая жорсткасць і ўдасканаленне тэхнікі забойства людзей, знішчэння матэрыяльных рэсурсаў, пагроза катастрофы для ўсяго чалавецтва. Вайна нараджае антыгуманныя ідэалогіі і настроі.

Разам з тым вайну лічаць рухавіком цывілізацыі і прагрэсу ў матэрыяльнай культуры, сродкам аб'яднання грамадства і выспявання нацыянальнай самасвядомасці, штуршком да абуджэння творчасці. Пры гэтым палажэнне «вайна – злачынства супраць чалавечнасці» выступае ўніверсальнай культуры. У ХХ–ХХІ стст. адбываецца пошук магчымасцей супрацьстаяння вайне шляхам дыялогу, мірнага аб'яднання краін і народаў на аснове ўніверсальнай культуры.

Асаблівасцю беларуска-нямецкіх адносін у 90-я гг. ХХ ст. з'яўляецца пашырэнне дыялогу паміж дзвюма краінамі па цэлым шэрагу сацыякультурных пытанняў, што паспрыяла ліквідацыі падазронасці і перадузятасці, умацаванню ўзаемнай павягі беларускага і нямецкага народаў. У працэсе пабудовы такіх двухбаковых адносін важную ролю набыла выплата кампенсацый жыхарам Беларусі, якія сталі ахвярамі фашызму. У 2000 г. кіраўніцтва Германіі стварыла фонд «Памяць, адказнасць і будучыня», паказваючы тым самым усведамленне сваёй гістарычнай і маральнай адказнасці за злачынствы ў час Другой сусветнай вайны, здзейсненыя нацыстамі. Сярод арганізацый, якія займаюцца пытаннямі ўзаемаразумення беларускага і нямецкага народаў, найбольшую вядомасць атрымалі Мінскі міжнародны адукацыйны цэнтр, Інстытут імя Гётэ, Беларускі дзяржаўны музей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны. З 1996 г. вядзецца праца па добраўладкаванні і доглядзе вайсковых могілак (падпісана германа-беларускае пагадненне аб доглядзе вайсковых могілак) [1]. З дапамогай Германскага Народнага саюза, які запрашае беларускіх ветэранаў у Германію, ажыццяўляецца карпатлівая праца па прымірэнні былых удзельнікаў вайны. Пра гэта сведчыць і кніга мастацкай публіцыстыкі «Не забіць чалавека», створаная нямецкімі і беларускімі аўтарамі ў 1995 г. [2], а таксама шэраг кніг-успамінаў былых вязняў гета.

На сучасным этапе развіцця беларускай драматургіі і тэатра найбольш вызначальнымі праблемамі сталі праблема пераможцаў і пераможаных (п'еса С. Бартохавай «Такая доўгая навальніца»), тэма гістарычнай памяці («Заходні форт» Ц. Ільеўскага, «Дажыць да прэм'еры» М. Рудкоўскага), міжпакаленны дыялог («Так я і зрабіў» В. Паніна, «Бліндаж» А. Паповай, «Заходні форт» Ц. Ільеўскага), а таксама праблемы міжкультурнага дыялогу і пасляваенных рэпрэсій («Калі скончыцца вайна» П. Пражко). Усе пералічаныя праблемы атрымалі сваё вырашэнне ўжо напачатку ХХІ ст. намаганнямі новага пакалення аўтараў, якія непасрэдна не ўдзельнічалі ў вайне, але з пазіцый сучаснасці пераасэнсоўваюць яе як сацыякультурны феномен.

Звернемся да п'есы С. Бартохавай «Такая доўгая навальніца» (2003), якая атрымала прэмію на конкурсе драматургіі ў Мінску. У п'есе вырашаецца праблема існавання жанчыны на вайне. Галоўная гераіня Таня ўспамінае пра цяжкасці адаптацыі да мірнага жыцця: «Мне ішоў дваццаць першы год. <...> Я была як страчаная, нічога не ўмела. Жыць не ўмела!.. На вайне бачы-

ла толькі кроў і смерць, а тут трэба прывыкаць да мірнага жыцця, вучыцца быць жанчынай...» [3]. У першым дзеянні п'есы героі Таня, Саша і немец Курт сустракаюцца ў 1943 г. у памяшканні, амаль разбураным бамбёжкай. У другім дзеянні яны зноў сустракаюцца, але ўжо праз 55 гадоў. Таня засталася адзінокай, дажывае сваё жыццё ў беднасці; у яе сябра Сашы лёс склаўся не лепш: два яго сыны ваявалі ў Афганістане, адзін загінуў, а другі вярнуўся наркаманам і павесіўся, таму Саша стаў часцей браць чарку. Толькі ў Курта ўсё добра: ён паспяховы архітэктар, у Мінск прыехаў разам з сынам і прывёз гуманітарную дапамогу. Праблема пераможцаў і пераможаных паварочваецца так, што Тані і Сашы цяжка вырашыць, хто ж стаўся «сапраўдным» пераможцам. Лёс галоўных герояў, якія так і не здолелі цалкам адаптавацца да мірнага жыцця, нагадвае лёс маладых людзей «страчанага пакалення», ахвяр Першай сусветнай вайны, пра якіх так пераканаўча напісаў Э. М. Рэмарк.

Каштоўнасць культурных камунікацый з пазіцыі міжкультурнага дыялогу разглядаецца ў п'есе П. Пражко «Калі скончыцца вайна» (2009) і ў аднайменным спектаклі, які з поспехам ідзе ў Рэспубліканскім тэатры беларускай драматургіі (рэжысёр В. Анісенка). Дыялог паміж савецкім салдатам і нямецкай жанчынай-маці на фоне непаразумення з боку пануючай у савецкай арміі камуністычнай ідэалогіі (падзелу на «сваіх» і «ворагаў»), на жаль, не мае перспектыву для гармоніі як у чалавечых стасунках, так і ў адносінах паміж дзяржавамі, у сувязях асобы з грамадствам, якое нясе на сабе пячатку сталінскіх рэпрэсій. Сцэна рэальна падзелена на дзве часткі. З аднаго боку сцэны разгортваюцца падзеі ў тыле ворага: Таня, нявеста Сашы, не прымае заляцанняў Аляксея, які працуе ў НКУС і прыйшоў да дзяўчыны ў гасці са сваім пайком і водкай, а пасля яе амаль не згвалтаваў. А з другога боку сцэны адбываецца іншая драма: у Берліне, ў развалінах дома, сустракаюцца савецкі салдат, той самы Саша і нямецкая жанчына Анні з грудным дзіцем. Сустрэліся ворагі, людзі, якія рязмаўляюць на розных мовах і спачатку не разумеюць адзін аднаго. Паступова героі прыходзяць да паразумення, замест маналогаў у іх пачынаецца дыялог, Анні просіць Сашу схадзіць за ежай для дзіцяці, бо ў яе няма малака. У гэты момант, калі Саша згаджаецца дапамагчы Анні, вайна сапраўды скончылася, бо савецкі салдат з чалавечнасцю паставіўся да нямецкай жанчыны, захацеў яе выратаваць, а не загубіць. Пакуль Сашы не было, сюды прыйшлі савецкія салдаты, якія і выгналі Анні з дзіцем на вуліцу, дзе яны загінулі. Саша прыносіць загінуўшых на руках і накрывае іх чырвоным сцягам, што зноў-такі выклікае гнеў старшыні. У канцы п'есы Сашу, які толькі вярнуўся з вайны, амаль адразу ж забіраюць і адпраўляюць у ГУЛАГ. Вось адказ на пытанне: «Калі скончыцца вайна?» Вайна не скончыцца разам з выбухамі і ваеннымі дзеяннямі. У былым Савецкім Саюзе вайна з уласным народам доўжылася і пасля заканчэння Другой сусветнай вайны, калі шмат ваеннапалонных было рэпрэсавана. Асэнсаванне праблемы вайны ў п'есе пераплецена з рэаліямі савецкага часу.

Вайна ніколі не скончыцца, пакуль ў чалавечай свядомасці не знікне падзел на «сваіх» і «чужых», на ворагаў з пункту гледжання ідэалогіі. Вельмі ўдалая тэатральная пастаноўка атрымалася, магчыма, яшчэ і таму, што Анні (актрыса А. Баброва) размаўляла па-нямецку, толькі ў кульмінацыйныя моманты п'есы на сцэне гучала беларуская мова, каб сэнс падзей быў зразумелы гледачам. Гэта, напрыклад, маналог Анні пра тое, што яе сын ніколі не будзе ваяваць або яе ж маналог-малітва за сваё дзіця, чаго не было ў самой п'есе; вельмі пранікнёнымі і гарманічнымі з'явіліся малітвы беларускай (мама Тані) і нямецкай маці (Анні) за сваіх дзяцей, якія гучалі амаль адначасова ў розных кутках сцэны. Выкарыстаннем нямецкай мовы ў спектаклі ўзмацнялася праблема міжкультурнай камунікацыі, тым больш, што сама п'еса П. Пражко напісана на рускай мове.

Праблема міжкультурнага дыялогу разам з пратэстам супраць вайны гучыць у аповесці А. Адамовіча «Нямко» (1992), паводле якой зняты фільм «Франц + Паліна» (2006, рэж. М. Сегал) і пастаўлены спектакль «Не мой» (2010, рэж. А. Гарцуеў) у Нацыянальным акадэмічным тэатры імя Янкі Купалы. У цэнтры аповесці, або як называе яе ў падзагалюк А. Адамовіч, нявыдуманай гісторыі, лёс маладых людзей: беларускай дзяўчыны Паліны і нямецкага салдата Франца. Спектакль «Не мой» у пастаноўцы А. Гарцуева атрымаўся больш блізка да тэксту аповесці А. Адамовіча. Асноўны яго сюжэт заключаецца ў тым, што малады салдат вермахта Франц (Р. Падаляка) ратуе беларускую дзяўчыну Паліну (С. Анікей) і яе маці (Т. Міронава), забіваючы свайго старэйшага напарніка, сапраўднага фашыста Ота (Г. Маляўскі). Прыбыўшы ў вёску Петухі, Франц і Ота пасяліліся ў Кучарыхі і яе дачкі Паліны. Фашысты атрымалі загад паводзіць сябе вельмі цывілізавана (яны нават дапамагалі вясковым людзям), але, калі прыйдзе час каральнай акцыі, – усіх жыхароў ліквідаваць, а дамы спаліць. Пасля таго, як яны засталіся жывымі, паміж імі разгараюцца пачуцці, аднак Франц як нямецкі салдат апынаецца паміж дзвюх небяспек – з боку сваіх і чужых. Таму Паліна прыдумала, што ён нямы, не можа размаўляць.

Пасля смерці маці Кучарыхі, блуканняў па лесе, пакут у канцлагеры Франц і Паліна з дзіцем на руках прыходзяць зноў у родную вёску Петухі, дзе іх сустракае бацька Паліны. Ён прымае свайго зяця. Здаецца, што павінна было б быць усё добра, аднак праз нейкі час былога партызана Кучэра, якога арыштоўвалі раней ОГПУ і НКВД, забірае МГБ. Франц вельмі перажывае, што нічым не змог дапамагчы. З вуснаў акцёра Р. Падалякі, які выконваў ролю Франца, гучыць маналог, які тлумачыць назву спектакля «Не мой». Франц у роспачы гаворыць, што ён нічый: ні яе (Паліны), не наш, але ў той жа час і не іхні, не нямецкі. Ён балюча ўспрымае сваю «нічыйнасць», адчуванне адсутнасці і непатрэбнасці. Як бачым, спектакль дае іншыя сэнсы ў асэнсаванні канцэпту вайны. Так, акрамя кахання як вялікай сілы, якая здольная супрацьстаяць вайне і пераадолюваць розныя культурныя

адрозненні (нацыянальныя і палітычныя) і нацыяналістычныя догмы, тут сцвярджаецца не толькі трагедыя беларускай вёскі і беларускага народа, але і трагедыя былога нямецкага захопніка. Абараніўшы Паліну і яе маці, Франц застаўся Чалавекам, але менавіта з гэтай прычыны ён – вораг і для сваіх, і для чужых. Атрымліваецца, што каханне як міжсуб'ектныя зносіны, здольнае пераадолець варожасць і культурныя стэрэатыпы, а палітычная і ідэалагічная канфрантацыя на ўзроўні дзяржаў застаецца непераадольнай перашкодай для чалавека, тым больш калі ён не належыць да тытульнай нацыі.

Мастацкае афармленне сцэны знішчэння вёскі (Б. Герлаван) асабліва ўражвае сваёй рэалістычнасцю: пасля на сцэне яшчэ доўгі час тлелі бяровыя хат. На наш погляд, вельмі дарэчы ў спектаклі з'явіліся маналогі Кучарыхі і бацькоў Франца, чаго не было ў аповесці А. Адамовіча. Дзякуючы такім маналогам, бацька-пастар і маці Франца ўяўляюцца добрымі, адукаванымі людзьмі, якія вельмі перажываюць за лёс свайго сына і праклінаюць вайну як найгоршае зло.

На працягу спектакля выкарыстоўваецца фотаздымак як сцэнічны прыём. Напрыклад, у пачатку дзеяння фашысты фатаграфуюцца з мясцовымі жыхарамі для гісторыі, што пацвярджае быццам бы лагоднае стаўленне акупантаў да сялян. Так закладзена станоўчая вера ў тое, што немцы нібыта зусім не страшныя і ў вёсцы можна заставацца. Пасля акцэнтны змяшчаюцца ў трагічны бок, калі немцы фатаграфуюцца разам з палоннымі ўжо ў канцлагеры. У канцы спектакля ўсіх галоўных герояў зноў здымаюць для гісторыі.

Фільм «Франц + Паліна» у трактоўцы расійскага рэжысёра М. Сегала больш адцягнены ад зместу аповесці А. Адамовіча. Захаваўшы галоўную сюжэтную лінію з Францам і Палінай, рэжысёр уводзіць новыя эпізоды і яшчэ аднаго героя, хлопчыка Казіка. Так, напрыклад, немец Франц у фільме выратаўвае Паліну двойчы: спачатку ў хаце, забіўшы Ота, а пасля для параненай Паліны ён дастае лекі, забіўшы вартавога немца і пераапрунуўшыся ў яго форму. Аднак усе падзеі абрываюцца ў лесе, дзе знаходзяцца разам з іншымі бежанцамі Франц і Паліна. Даведаўшыся пра іх гісторыю, людзі нармальна ўспрымаюць побач немца, акрамя беларускага хлопчыка Казіка, на вачах якога фашысты забілі ўсю яго сям'ю. Казік не можа прымірыцца з гэтым, бо, магчыма, і гэты немец таксама забіваў людзей. Казік вырашыў забіць яго, і ў той час, як Паліна павінна нарадзіць, ён страляе ў Франца. Такая канцоўка фільма зусім не стасуецца з аповесцю А. Адамовіча, у якой не было занадта ваража настроеных людзей у адносінах да Франца, нягледзячы на ўсё, што ім давалося перажыць. Таму, ў нейкай ступені, фільм не прарывае заслону нацыяналістычных і ідэалагічных забаронаў і догмаў. Аднак разам з тым кінастужка прываблівае цудоўнай гульнёй акцёраў, асабліва Т. Міронавай, якая выконвае ролю Кучарыхі і ў спектаклі «Не мой» Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы, а таксама С. Івановай (Паліна) і А. Топалы (Франц), прыгожымі беларускімі пейзажамі, хвалюю-

чай музыкай Ф. Шапэна («Waltz in A Minor»). Прыемна адзначыць, што героі фільма размаўляюць па-беларуску. Яшчэ адно важнае адступленне ад тэкста А. Адамовіча – гэта тое, што Франц зусім не гаворыць і не разумее па-руску. Але такое адступленне стварае асаблівы каларыт фільму: так тлумачыцца невялікая колькасць дыялогаў у кінастужцы, каханне перадаецца тут больш праз эмацыянальныя сродкі, а не маўленчае выражэнне, а падзеі часцей за ўсё – праз мастацка-выяўленчыя сродкі.

Лініі сувязей «вайна і памяць», «вайна і мір» асэнсоўваюцца ў гуманістычным ракурсе праз праблему прымірэння былых варожых краін у мемуарыяле «Арка прымірэння» (арх. І. Марозаў, скульптар У. Слабодчыкаў).

Такім чынам, у беларускай драматургіі, тэатральным і кінамастацтве на працягу апошніх дзесяцігоддзяў паслядоўна і няспынна ўвасабляецца тэма вайны. І вырашаецца яна ў аспекце філасофскага асэнсавання мінулага, узаемаразумення паміж беларускім і нямецкім народамі, мірнага дыялогу замест варожасці і ўзброенага супрацьстаяння.

Літаратура

1. 10 лет германо-белорусских отношений = 10 Jahre deutsch-belarussische Bezielungen / Посольство ФРГ в Беларуси; авт. и сост.: Я. Канторчик, Т. Кнуббен, Э. Крек [и др]. Минск, 2003. – 126 с.

2. Адамович, А. Не убить человека / А. Адамович, С. Алексиевич, В. Быков; сост.: Ф. Дорн [и др.]. Минск, 1995. – 331 с.

3. Бартохова, С. Такая долгая гроза / С. Бартохова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pensne.na.by/biblio.html>. – Дата доступа: 30.05.2012.